

До Спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, Заслуженого юриста України, завідувача кафедри конституційного права та порівняльного законодавства Ужгородського національного університету Бисаги Юрія Михайловича на дисертацію Долинської Марії Степанівни: «Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні», поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність наукового дослідження. Актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. Від якості нотаріальної діяльності залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян й інших суб'єктів господарювання.

Правове регулювання нотаріальної діяльності зумовлене рівнем економічного розвитку суспільства, соціальною структурою суспільства, рівнем освіченості та правової культури громадян, а також рівнем засобів та методів правового регулювання.

Науковий аналіз еволюції законодавства про нотаріальну діяльність в Україні від зародження нотаріату до сьогодення дає змогу глибше зрозуміти специфіку розвитку нотаріату як правового інституту, пізнати систему нотаріальних правовідносин, що характеризують самобутність правової системи України, з'ясувати закономірності та забезпечити подальший розвиток правового регулювання національного права, зокрема нотаріального та нотаріального процесуального.

Дисертація є першим в Україні самостійним концептуальним дослідженням еволюції законодавства про нотаріальну діяльність на землях, які сьогодні складають територію України.

Все це і зумовило актуальність обраної автором теми дослідження, яке не лише викликає зрозумілий суто академічний інтерес, але й практичне застосування. Актуальність дисертаційного дослідження Долинської М. С. посилюється також тим, що законодавчим органам України важливо врахувати історичний національний досвід розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності та використати результати наукових досліджень для удосконалення чинного нотаріального законодавства України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Представлена до захисту дисертація виконана відповідно до планової теми Львівського державного університету внутрішніх справ відповідно «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичні виміри» (номер державної реєстрації 0116U004758).

Слід погодитися з визначенням мети дисертаційного дослідження, яка, з точки зору автора, полягає в переосмисленні теоретичних і методологічних засад, світоглядних основ процесу еволюції законодавства про нотаріальну діяльність у контексті сучасної доктрини історії держави та права, а також проведенні комплексного аналізу еволюції правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях, комплексне висвітлення особливостей законодавства про нотаріальну діяльність на різних етапах його становлення.

В дисертаційній роботі М. С. Долинської вирішено наукову проблему відповідно до поставленої мети дослідження, а саме: з'ясовано стан наукового дослідження проблеми, її історіографію, інтерпретації досліджуваних історико-правових явищ; розкрито методологічні основи передумов, обставин, історичних форм та закономірностей становлення законодавства про нотаріальну діяльність; виявлено залежність розвитку нотаріальної діяльності від соціально-економічних, політичних, духовних та інших умов життя суспільства у стародавній Європі, зокрема в Римській та Візантійській імперіях; окреслено передумови генезису нотаріальної діяльності в Київській

Русі (ІХ-ХІІ ст.), Галицько-Волинській державі (1199-1349 рр.); простежено за правовим закріпленням нотаріальної діяльності у джерелах права на українських землях у складі Великого князівства Литовського; встановлено особливості здійснення нотаріальної діяльності на українських землях у складі Королівства Польського та Речі Посполитої; з'ясовано основні характеристики порядку вчинення нотаріальних дій в Українській Козацькій державі; проаналізовано становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Російської імперії; розглянуто законодавство про нотаріальну діяльність на українських землях у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій (1772-1918); охарактеризовано правове регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у складі Польщі (1921-1939); простежено процес становлення правового регулювання нотаріальної діяльності у Радянській Україні; проаналізовано становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в незалежній Україні; розроблено та сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення нотаріального законодавства та практики його застосування.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Сформульовані автором наукові положення, висновки і рекомендації обґрунтовані та достовірні.

Аналіз тексту дисертації М. С. Долинської дає підстави стверджувати, що висвітлення становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність на українських теренах відзначається ґрунтовністю. Виклад матеріалу у роботі належно структурований, основні положення дисертації логічно пов'язані.

Дисертація М.С. Долинської є самостійною, завершеною, науково-дослідною роботою, що містить обґрунтовані нові наукові положення, висновки та пропозиції, що є актуальними для сучасної правової науки і мають важливе історичне, теоретичне, так і практичне значення.

Ступінь обґрунтованості отриманих автором результатів є достатньо високою.

У своїй праці автор використав теоретичні та практичні положення різних галузевих наукових знань, зокрема загальної історії та історії держави і права, цивільного права та сформулював концепцію, завдяки якій розкривається сутність, правова природа, особливості розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності на різних етапах його становлення.

У дисертації належним чином визначені об'єкт та предмет дослідження, чітко сформульовані мета та завдання дослідження, а також методологічні, науково-теоретичні, нормативні основи.

Підкреслено теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їхню апробацію, наведено дані про публікації в наукових виданнях.

У першому розділі «Загальні засади дослідження проблем становлення та розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні» автором надано характеристику стану наукової розробки історіографії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність в Україні, а також окреслено методологію дослідження.

Долинською М. С. показано формування окремого тематичного напрямку в українській історіографії держави та права – історіографії нотаріальної діяльності та нотаріату. Автор сформулював визначення поняття історіографії становлення та розвитку законодавства про нотаріальну діяльність як сукупності досліджень у галузі права, сукупності наукових праць, присвячених зародженню, становленню та перспективам розвитку правового регулювання нотаріальної діяльності в конкретний історичний період, які відображають еволюційний процес накопичення та вдосконалення правового знання, є логічно взаємопов'язаною та несуперечливою системою правових джерел наукових знань про законодавче регулювання нотаріальної діяльності та синтезовані тематичною єдністю.

Долинська М.С. наголошує, що попри світоглядні відмінності, різноманітність концептуальних підходів, методів і прийомів пізнання, більшість наукових праць з історії нотаріату в Україні об'єднує атрибутивний підхід, який зосереджує увагу на визначальній рисі нотаріальної діяльності – її

превентивному (попереджувальному) характері, що полягає у здійсненні дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам).

Автор використав достатню кількість найбільш відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників історії нотаріальної діяльності та її правового регулювання. Дисертаційна робота містить детальний аналіз пам'яток права та інших форм (джерел) права.

Окремої уваги заслуговує підрозділ «Методологія дисертаційного дослідження», в якому детально висвітлено концептуальні підходи та методи дослідження. Автор стверджує, що правова реконструкція еволюції законодавства про нотаріальну діяльність коригувалася за допомогою потребового підходу для аналізу значного пласту історичних і юридичних фактів. При дослідженні використано взаємопов'язані наукові теорії, парадигми, концептуальні підходи та методи, застосувавши принципи їхньої взаємодоповнюваності або поліметодологізму.

Автор слушно зазначає, що методологічною основою дослідження історії українського нотаріального законодавства є використання загальнонаукових та окремих конкретно-наукових і спеціально-правових методів пізнання.

Зокрема, історичний метод використано для відтворення історії виникнення й розвитку законодавства про нотаріальну діяльність, починаючи від давніх часів до сьогодення; підтвердження – як історія правового регулювання української нотаріальної діяльності відображала особливості історичного процесу розвитку української нації, держави і права. За допомогою історично-правового методу уможлилювалося ретроспективне пізнання еволюції законодавства про нотаріальну діяльність в Україні.

У другому розділі «Правові основи нотаріальної діяльності на українських землях IX – у першій половині XIX століття» автором здійснено аналіз становлення та розвитку нотаріальної діяльності та її правового регулювання на українських землях у досліджуваний період. Одним із важливих висновків, зроблених за результатами здійснених у цьому розділі

наукових розвідок є твердження автора про те, що виникнення органів, що виконують нотаріальні функції, як в Давній Європі, і так в Давній Україні обумовлено доволі високим рівнем розвитку господарського життя держави, що спричиняє потребу в укладенні договорів і забезпеченні їхнього правового значення, публічного визнання, тобто їхньої юридичної вірогідності.

Автор зазначає, що правове регулювання нотаріальної діяльності зароджувалося на духовних засадах рецепційованого римського права, зокрема східний шлях визначався через візантійське канонічне право («Номоканон») і через переробки світського права («Еклога», «Прохірона») та західний – через магдебурзьке (німецьке) право.

Слушним є також висновок М. С. Долинської про те, що становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності впродовж століть не було сталим процесом. Воно розвивалося, ґрунтуючись на українських правових традиціях, звичаях, нормах права, а також на них вплинули правові норми тих держав, до складу яких у різні історичні періоди входили захоплені ними українські землі.

У третьому розділі «Правові засади становлення нотаріату та правового регулювання нотаріальної діяльності на українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст.» автором узагальнено зміст правового регулювання нотаріальної діяльності та подано характеристику законодавства про нотаріальну діяльність на українських землях у досліджуваний період.

На погляд автора, розвиток вітчизняного нотаріату в другій половині XIX – початку XX ст. на українських землях, які входили до Російської імперії, характеризувався тими ж рисами і регулювався законодавством, яке діяло в Росії, зокрема, «Положенням про нотаріальну частину» від 14 квітня 1866 року.

Автор наголошує, що розвиток вітчизняного нотаріату в другій половині XIX – початку XX ст. на західноукраїнських землях, які перебували під владою Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, відповідав законодавству відповідної держави, що відображало західну традицію права, зокрема і нотаріальну. Слушною є думка Долинської М.С. про те, що розвиток нотаріату як в Австро-

Угорщині, так і на західноукраїнських землях під її юрисдикцією, відповідав європейській (латинській) моделі.

Далі автором здійснено аналіз правового регулювання нотаріальною діяльністю на західноукраїнських землях, що перебували під юрисдикцією Польщі, зокрема розпорядження польського президента від 27 жовтня 1933 р. «Право про нотаріат».

У четвертому розділі «Правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні» автор наголошує на тому, що правове регулювання нотаріату у радянський період здійснювалося як частиною державного апарату в межах сформованої адміністративної системи. Органи нотаріату в радянській Україні не мали вагомого значення, оскільки практично не було у них потреби. Тому постійних змін зазнавало чинне нотаріальне законодавство, яке набуло структурної ієрархії з вищою юридичною силою всесоюзних нормативно-правових актів. Розвиток законодавства про нотаріат радянського періоду здійснювався на двох рівнях: всесоюзному та республіканському. Автор слушно зазначає, що державні нотаріуси того періоду стали професійною основою сучасного українського нотаріату.

У розділі п'ятому дисертаційної роботи «Законодавче регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні» описано новий етап розвитку як інституту нотаріату, так і нотаріального законодавства. Автором детально аналізується чинне нотаріальне законодавство України, зокрема, Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. Автор наголошує, що вказаний закон, створив правові підстави для впровадження в державі нотаріальної діяльності латинського типу та став початком правової реформи у сфері нотаріату, змінив існуючу організаційну структуру нотаріату в Україні, наблизивши її до світових стандартів нотаріату, забезпечив паралельне функціонування державного та приватного нотаріату, підняв на більш високий щабель престиж професії нотаріуса.

Долинська М. С. стверджує, що в Україні правове регулювання нотаріальної діяльності є невіддільним від держави та моралі з елементами

релігійності та характеризується відсутністю прямої дії нотаріального законодавства через значний масив підзаконних актів.

Автор слушно зауважує, що законодавство про нотаріальну діяльність в незалежній Україні розвивається та зазнає суттєвих змін, які пов'язані з розвитком ринкових відносин, процесами євроінтеграції та інформатизації суспільства. Регулювання нотаріальної діяльності в Україні переважно здійснюється значною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, тому існують суттєві передумови для подальшого реформування нотаріату.

Цікавими є міркування автора дисертації щодо доцільності спеціального законодавчого регулювання нотаріального процесу шляхом прийняття Закону України «Про нотаріальний процес» або «Нотаріальне провадження».

Завершується робота висновками, що випливають зі змісту роботи, в яких відображено основні результати дисертаційного дослідження.

Обґрунтованість та достовірність отриманих наукових результатів. Положення, висновки і пропозиції, що містяться в дисертації, наукового обґрунтовані та достовірні. Автор опрацював значну кількість наукових і нормативних джерел. У процесі дослідження дисертантом були використані загальнонаукові та спеціально наукові методи пізнання. Комплексне застосування різних методів наукового пізнання дозволило здобувачеві забезпечити обґрунтованість висновків та аргументованість пропозицій, наданих за результатами виконання дисертаційного дослідження.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. На наш погляд, результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною й практичною значущістю та можуть бути використані:

а) у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розробок в галузі історії держави і права України та нотаріального права України;

б) у сфері правотворчості – для подальшого вдосконалення Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», інших актів цивільного законодавства, які регламентують спадкові правовідносини й діяльність органів нотаріату;

в) у правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури службовців органів державної влади й управління, місцевого самоврядування, а також населення;

г) у навчальному процесі⁴ при викладанні студентам-юристам загальних і спеціальних навчальних курсів «Історія держави і права України», «Історія держави та права зарубіжних країн», «Історія та культура України», «Міжнародне приватне право», «Нотаріат», «Нотаріальний процес», «Нотаріальне право».

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації знайшли відображення в індивідуальній монографії «Становлення та розвиток правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні», 47 статтях, що опубліковані у виданнях, які внесені до Переліку наукових фахових видань України, 12 – у періодичних зарубіжних наукових виданнях; апробовані на 36 наукових і науково-практичних конференціях. Окремі питання, пов'язані з темою дисертаційної роботи, висвітлено у навчальному посібнику «Українське нотаріальне право» (2015).

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам МОНМС України, вони надруковані у фахових виданнях. Зазначене дозволяє твердити про набуття авторською концепцією публічного оприлюднення і відповідного ознайомлення з її основними положеннями та проміжними висновками представників сучасної вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти.

Автореферат відображає зміст дисертації, дозволяє скласти цілісне уявлення про загальний напрям наукового пошуку М. С. Долинської, та про змістовну частину дисертації.

Дисертація написана науковим стилем і відповідає вимогам української стилістики та лексики.

В цілому оцінюючи дисертаційне дослідження як фундаментальне, таке, що відкриває широкий простір для наукової дискусії, слід відзначити низку

зауважень і сформулювати окремі побажання, виконання яких збагатитиме роботу:

1. Законодавство про нотаріальну діяльність недостатньо аналізується з формально-юридичної точки зору, попри те, що автор задекларувала використання традиційного для юридичної науки догматичного методу дослідження. Поза увагою автора залишилися питання законодавчої техніки, правових конструкцій, колізій та прогалин. Дещо більше у дисертаційній роботі розглядається питання систематизації законодавства про нотаріальну діяльність, однак це не спонукало автора до обґрунтування пропозицій про систематизацію законодавства про нотаріальну діяльність в сучасній Україні. Висунута в апробаційних працях М. С. Долинської ідея Закону України «Про нотаріальний процес» або «Нотаріальне провадження» не знайшла деталізації та підтримки у дисертаційній роботі. Відтак дискусійним залишається питання про прийняття окремого закону, який регулював би нотаріальний процес, чи нотаріальну процедуру.

2. Викликає заперечення віднесення автором до розділу 2 « Правові основи нотаріальної діяльності на українських землях IX-у першій половині XIX століття» підрозділу 2.1 « Передумови становлення нотаріальної діяльності у Римській та Візантійській імперіях та їх розвиток у державах середньовічної Європи (IX-XVI ст.)», в якому фактично йдеться про становлення інституту нотаріату в Європі. Зрозуміло, що М. С. Долинська намагалася обґрунтувати загальноєвропейські витоки нотаріату, історичну наступність у його розвитку, прямий зв'язок з розвитком та рецепцією римського та візантійського права. Однак підрозділ надто деталізований і за змістом і обсягом може претендувати на окремий розділ дисертації. Не до кінця зрозумілим є його хронологічні та територіальні рамки (IX-XVI ст.), оскільки автор пише про зародження квазінотаріату, праобразу нотаріату у Вавилоні, Єгипті та старовинній Греції.

3. Загалом позитивно оцінюючи структуру дисертації, важко погодитися з розділенням матеріалу, який стосується правового регулювання нотаріальної діяльності в період Української революції 20-30-х років XX століття відповідно у підрозділах 3.2 «Нотаріальна діяльність на українських землях у складі

Австрійської та Австро-Угорської імперій (1772-1918 рр.)», 3.3 «Здійснення правового регулювання нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях у складі Польщі (1921-1939 рр.) та 4.1 «Правове регулювання нотаріальної діяльності в радянській Україні». Видається, що автор недостатньо уваги приділив правовому регулюванню нотаріальної діяльності у цей період, яке, хоча переважно і не було законодавчим, проте здійснювалося, як і сама нотаріальна діяльність.

4. Хоча у тексті дисертації є чимало прикладів практичного застосування законодавства про нотаріальну діяльність на різних етапах його розвитку, а також відображено авторську позицію щодо специфіки правозастосування на українських землях у складі різних держав, автору варто було приділити більше уваги характеристиці джерельної бази дослідження, насамперед, неопублікованих архівних матеріалів, введення яких у науковий обіг є чи не найважливішим показником якісної історико-правової праці. Викладений у дисертації матеріал стосовно джерельної бази залишив чимало запитань щодо використання офіційних та приватних документів, нормативних та індивідуальних актів, зокрема судової практики, ділового листування, статистичних матеріалів, фінансових документів, рішень самоврядних органів нотаріату тощо.

5. Серед концептуальних підходів дослідження М. С. Долинська вважає одним з найперспективніших антропологічний підхід. На жаль, сама дисертаційна робота практично позбавлена матеріалів про людей, які творили в Україні ідею та практику законодавчого регулювання нотаріальної діяльності - професійних нотаріусів, законотворців, юристів, державних діячів. Українська історико-правова наука поширила у суспільстві знання про українських вчених-правників, видатних конституціоналістів, адвокатів та інших представників юридичних професій. Водночас про українських нотаріусів майже нічого не відомо.

Разом з тим, зазначені недоліки викладені у формі побажань не впливають на високий рівень позитивної оцінки та високий рівень наукових

результатів і на рівні дискусії можуть бути обговорені на засіданні спеціалізованої ради.

Зміст дисертаційного дослідження відповідає науковій спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, за якою вона подана до захисту.

Висновки за результатами дисертаційного дослідження М. С. Долинської є обґрунтованими та закладають основу для формування нового напрямку з досліджуваної проблеми.

Висновок про відповідність дисертації нормативним вимогам Міністерства освіти і науки України.

Таким чином, дисертація Долинської М. С. на тему «Становлення та розвиток законодавства про нотаріальну діяльність в Україні» є завершеним самостійним науковим дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності вирішують завдання дослідження. Зазначена робота відповідає вимогам п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а її автор – Долинська Марія Степанівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:
доктор юридичних наук (12.00.01), професор,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри конституційного права
та порівняльного законодавства
Ужгородського національного університету

Ю. М. Бисага

